

March 2024

Голоси в Європі: Досвід, надії та сподівання вимушених переселенців

з України

З початком повномасштабної війни Росії проти України мільйони людей були змушені покинути свої домівки в пошуках безпечного притулку. У цьому звіті зібрані результати Опитування прибулих мігрантів з України (SAM-UKR), проведеного Агентством Європейського Союзу з питань надання притулку (EUAА) у співпраці з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з метою вивчення основних тем вимушеного переміщення з України, які були виявлені на основі безпосередніх свідчень постраждалих груп населення. Дослідницька компанія Gradus Research, що надає незамінну призму поглядів з України, поглибила цей аналіз завдяки ретельному вивченню та висновкам, отриманим під час проведення власних опитувань.

Стан справ

Станом на кінець серпня 2023 року, майже 4,3 мільйона переміщених осіб з України, переважно українців, але також громадян третіх країн, які проживали в Україні до війни, скористалися тимчасовим захистом у 29 країнах ЄС+ (держави-члени Європейського Союзу плюс Норвегія та Швейцарія). Крім того, понад 10 000 українських шукачів притулку, деякі з яких, можливо, мігрували до лютого 2022 року, очікували рішення про надання міжнародного захисту, а невизначена кількість українців, які виїхали після лютого 2022 року, отримали посвідку на проживання на інших підставах. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), у вересні 2023 року в Україні налічувалося 3,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Хоча кількість нових реєстрацій зменшилася, європейські та міжнародні організації продовжують мобілізувати ресурси для задоволення потреб переміщеного населення.

Щоб відстежувати ці події, EUAА та ОЕСР спільно запустили проєкт SAM-UKR для збору даних безпосередньо від переміщених осіб з України. Опитування охоплює питання, що стосуються демографічних характеристик, причин виїзду та досвіду під час подорожі, намірів повернутися, життя в країні тимчасового проживання та намірів на майбутнє. Крім того, відкриті запитання дали респондентам змогу розкрити аспекти, які, на їхню думку, не були належним чином висвітлені в опитувальнику, що додало до результатів опитування особисті погляди.

Розповіді, якими ділилися особи, змушені покинути Україну, відображали різні теми – від людей і сім'ї, досвіду війни, життя в країні тимчасового проживання, міркувань щодо правового статусу до самої подорожі та намірів на майбутнє. Висловлені настрої варіювалися від

негативних, зокрема в контексті досвіду, пов'язаного з війною, до позитивних, особливо щодо підтримки з боку волонтерів та Європейського Союзу (ЄС).

Результати

Люди та сім'я

Демографічний профіль респондентів показав, що переважну більшість становили громадяни України (98%), жінки (81%) і більш ніж половина подорожувала з дітьми. Лише третину дорослих супроводжував чоловік/дружина, що частково пояснюється воєнним станом, який накладає обмеження на виїзд з України для більшості дорослих чоловіків. Третина респондентів подорожувала без членів сім'ї. Значна частка українських біженців у країнах перебування продемонструвала досить високий рівень освіти (дві третини з них мають вищу освіту). Основними мовами, якими володіють респонденти, є українська, російська та англійська, далі з невеликим відривом йдуть польська та німецька.

Аналіз свідчень продемонстрував, що серед респондентів повторюється тематична спрямованість на людей та сім'ю. Ця тема часто перетиналася з іншими панівними нарративами, як-от розповіді про війну, травматичний досвід подорожей, доступ до послуг із надання притулку, а також різноманітні життєві події і міркування про наміри на майбутнє. Примітно, що в кожному п'ятому свідченні йдеться про дітей, що допомагає зрозуміти надзвичайні труднощі і травми, яких зазнала ця група. Надані свідчення також відображають значний вплив на прийняття рішень, оскільки в основі подальших кроків респондентів часто лежить добробут їхніх дітей. Інші члени сім'ї, у тому числі дорослі, діти або батьки респондентів, а також друзі, часто згадувалися як такі, що надають підтримку під час переміщення, але також є джерелом занепокоєння, коли не перебувають разом із респондентами. Відповідальність за догляд за вразливими та літніми людьми виявилася важливим фактором для респондентів, оскільки необхідна для цих утриманців підтримка нерідко постає обмежувальним фактором для їхньої мобільності.

Досвід війни

Люди були змушені зазнати переміщення з багатьох причин. Основними причинами, що спонукали до прийняття рішення про виїзд з України, були названі прямі військові напади та побоювання потенційних військових нападів. Більшість респондентів виїхали з України в першому кварталі 2022 року, причому 38% – у березні 2022 року. Четверть респондентів перед тим, як виїхати до країн ЄС, зазнала внутрішнього переміщення на території України.

Більше третини респондентів надали розгорнуті розповіді з детальним описом досвіду, отриманого під час війни, із заглибленням у травми і психологічні наслідки війни та описом причин, що змусили їх покинути Україну. Крім того, були представлені яскраві описи бомбардувань, обстрілів, знищення майна та інших військових дій. Респонденти також повідомляли про позбавлення найнеобхідніших речей, таких як їжа, пальне та електроенергія. Серед висловлюваних почуттів переважали сильні емоції безнадійності та смутку через втрату домівок, а також травми, спричинені безпосереднім спостереженням за жахливими актами

насильства.

Подорож до ЄС

Україна межує із чотирма країнами-членами ЄС: Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Польща була основним пунктом в'їзду для половини респондентів SAM-UKR. Дві третини респондентів на момент участі в опитуванні вже досягли бажаного місця призначення і не мали намірів продовжувати подорож, тоді як кожен п'ятий висловив невизначеність щодо свого перебування, а кожен восьмий був упевнений, що із часом покине країну, де зараз перебуває. Найважливішими факторами, що вплинули на вибір країни перебування, були міркування безпеки й можливості працевлаштування, а також, трохи меншою мірою, наявність друзів і сім'ї та можливості освіти для дітей.

Подорож до ЄС згадувалась у п'ятій частині свідчень, причому в більшості з них респонденти описували важкі умови евакуації зі своїх домівок в Україні до кордону з ЄС. У розповідях йшлося про тривале очікування на пунктах перетину кордону, велику кількість блокпостів на дорогах, а також про випадки відсутності доступу до води та їжі. Згідно зі свідченнями, і без того важке становище ще більше ускладнювалося страхом і стресом, спричиненими частими вибухами й повідомленнями про військові дії. На противагу цьому, враження від першого прийому після в'їзду до ЄС були позитивними. Зокрема, респонденти зазначали допомогу з боку волонтерів і пропозиції безплатного транспорту й житла. Подальша подорож у межах ЄС також була описана в позитивних тонах, з постійною підтримкою як від друзів, так і від незнайомих, що сприяло зміцненню почуття безпеки та вдячності до ЄС.

Статус захисту

Більшість респондентів отримали певний статус правового захисту в країні поточного проживання, переважно у формі тимчасового захисту, хоча кожен п'ятий на момент проведення опитування ще не отримав такого статусу. Ті, хто прибув у 2022 році, частіше реєструвалися для отримання тимчасового захисту, хоча очевидними були регіональні відмінності в показниках реєстрації. Незареєстровані респонденти частіше проживали в країнах Центральної та Східної Європи й повідомляли про більшу надію повернутися в Україну.

Правовий статус вимушених переселенців з України викликав значне занепокоєння в багатьох респондентів, які поділилися своїм досвідом процесу реєстрації та думками щодо еволюції і розуміння політичного середовища і його впливу на їхнє життя. Деякі з них висловили занепокоєння через ширший вплив війни в Україні на їхнє майбутнє, зокрема, щодо їхніх прав і тривалості їхнього правового статусу в країні перебування. Водночас інші наголошували на брак доступної інформації про політику й нормативно-правові акти їхньою мовою.

Досвід і потреби в країні перебування

Під час опитування також вивчався досвід і потреби респондентів у країнах перебування, у тому числі в житлі та працевлаштуванні. Спочатку більшість переміщених осіб проживали в

центрах тимчасового розміщення або в місцевих сім'ях на тимчасовій основі, а потім переїжджали до житла, наданого державою, або винамали власне житло. Основними джерелами доходу були державна підтримка й заробітна плата, а також особисті заощадження. Хоча половина респондентів зазначили, що вони працюють, структура зайнятості характеризується концентрацією на низькокваліфікованих посадах, що свідчить про поширену невідповідність між кваліфікацією та вимогами праці. Основними причинами відсутності роботи були мовний бар'єр та обов'язки щодо догляду за дітьми. Більшість дітей були зараховані до місцевих навчальних закладів, тоді як меншість продовжила дистанційне навчання з України, особливо серед тих, хто має намір повернутися в Україну. До найнагальніших виявлених потреб було віднесено вивчення мови країни перебування, фінансова підтримка, працевлаштування та освіта для дітей. Рівень задоволеності наданими послугами був зазвичай вищим у випадках, коли респонденти вже перебували в обраному місці призначення.

Найпоширеніша тема, яку респонденти порушували у своїх свідченнях, стосувалася їхнього досвіду та вражень у країні перебування, зокрема висловлення подяки і вдячності ЄС, волонтерам і благодійним організаціям, а також місцевим жителям у країнах перебування. У багатьох свідченнях містилося поєднання позитивних і негативних настроїв. Зокрема, респонденти часто надавали відгуки про те, як можна покращити певні послуги, пов'язані з проживанням, вивченням мови для працевлаштування, охороною здоров'я та освітою, щоб забезпечити кращу підтримку. Актуальним питанням був пошук довгострокового доступного житла; ця проблема часто перетиналася з труднощами працевлаштування, якщо респондент не володів місцевою мовою або якщо можливості працевлаштування у відповідній галузі були обмеженими. Такі фактори, як відсутність догляду за дітьми, обов'язок доглядати за літніми або непрацездатними членами сім'ї, а також переважання низькокваліфікованої праці були додатковими міркуваннями, висловленими у зв'язку з проблемами у сфері зайнятості. Часто й позитивно згадувалися мовні курси та їхній потенціал покращити перспективи працевлаштування та інтеграції. Однак частина респондентів поставила під сумнів відповідність рівня або способу навчання.

Респонденти детально описали наявність та обсяг фінансової підтримки, висловлюючи як вдячність, так іноді і розчарування через адміністративний тягар або брак послуг рідною мовою. Серйозною проблемою стало медичне обслуговування, особливо для тих, хто потребує невідкладної медичної допомоги. Деякі респонденти повідомили про недостатнє медичне страхування або про відмінні очікування від цих процесів, тоді як інші високо оцінили якісне лікування хронічних захворювань або невідкладних станів. Доступ до освіти іноді був обмежений адміністративним тягарем або недостатньою кількістю місць, а враження щодо відкритості для переміщених осіб різнилися.

Досвід війни негативно вплинув на психічне здоров'я респондентів, багато з них повідомили про відчуття стресу, тривоги, безнадії, панічні атаки та депресію. Ці проблеми ускладнювалися невизначеністю життя в країні перебування через труднощі з адаптацією, працевлаштуванням і пошуком доступного житла, на додаток до постійних турбот про членів сім'ї, які надалі страждають від конфлікту в Україні. Підкреслювалася важливість психологічної підтримки, причому респонденти прямо вказували на важливість наявності мережі підтримки та місцевої громади в країні перебування, а також на цінність безпеки і притулку для відновлення психологічного добробуту.

Наміри на майбутнє

Поки триває конфлікт, більшість респондентів зазначили, що не поверталися в Україну з моменту від'їзду, хоча деякі з них здійснили один або кілька візитів, переважно для того, щоб відвідати інших членів сім'ї та друзів, зокрема партнерів, які залишилися, або перевірити стан свого майна та речей. Дані свідчать про те, що ті, хто виїхав у супроводі партнера, менш схильні повертатися після війни, і майже половина респондентів висловили плани, що члени сім'ї приєднаються до них у нинішній країні перебування. Спостерігалася географічна диспропорція в намірах повернутися після війни: респонденти, що перебувають у сусідніх з Україною державах, висловлювали більшу готовність повернутися, ніж ті, що перебувають в інших країнах, наприклад, у Скандинавії. Основними причинами намірів повернутися були возз'єднання сім'ї, повернення до попереднього способу життя та внесок у відбудову рідної країни. І навпаки, ті, хто не висловив намір повертатися, називали як основні причини, що вплинули на їхнє рішення залишитися, занепокоєння щодо безпеки, погіршення економічної ситуації в Україні та наявність кращих можливостей у країні перебування.

У свідченнях було чітко окреслено бажання повернутися в Україну, щоб зробити активний внесок у відновлення країни. Однак ця думка не завжди була одностайною серед членів сімей. Одними з основних причин, що спонукали респондентів розглянути питання про повернення, були незадоволеність життям у ЄС, зокрема проблеми з доступом до роботи через мовний бар'єр або суб'єктивне відчуття зниження якості життя порівняно з Україною, а також сильне бажання зробити свій внесок у військові дії проти Росії.

Деякі респонденти згадували про намір переїхати з нинішньої країни перебування через бюрократичні перепони, а також через невизначеність щодо довгострокового правового статусу. Серед причин, які спонукали респондентів замислитися про переїзд до іншої країни ЄС, були названі перспективи розширення можливостей працевлаштування, кращі схеми інтеграції, а також наявність друзів і родичів або діаспори.

Серед причин уникнення повернення в Україну респонденти згадували страх, що їхні домівки та життя в Україні зруйновані, тривога, пов'язана з досвідом війни, та небажання повторного переміщення. Бажання залишитися в ЄС було підкріплене кращими можливостями працевлаштування для респондентів та освіти для їхніх дітей, а також надією на краще майбутнє.

ⁱ Термін «біженець» використовується в цьому звіті для позначення всіх осіб, які рятуються від війни Росії проти України з лютого 2022 року, включаючи осіб не лише з офіційним статусом біженця (відповідно до Женевської конвенції), а й тих, хто має додатковий і тимчасовий захист (як у випадку більшості прибулих з України) та інші законні підстави для перебування в країні.